

УРОКИ

№ 3 (31), липень – вересень, 2012 р.

ГОЛОКОСТУ

УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРУ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОКОСТУ

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ В РАМКАХ ПРОЕКТУ «ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ І ПРАВА ЛЮДИНИ»

ЗАКЛЮЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ПРОЕКТУ

Червень 2012 року ознаменував закінчення спільного проекту Українського центру вивчення історії Голокосту та Всеукраїнської освітньої програми «Розуміємо права людини» «Історія Голокосту і права людини». Як і годиться, для завершення проекту, котрий тривав майже рік, та підведення підсумків було

обрано формат науково-практичної одноденної конференції, де кожен з учасників проекту міг поділитися з колегами своїми власними розробками у сфері інтеграції тем в навчальному процесі. Адже протягом майже року роботи, двох очних навчальних семінарів та заочних курсів і консультацій, організатори проекту та учасники мали змогу обговорити як загальні змістовні засади обох тем, так і їх спільні сторони, а також і методики, оптимальні для впровадження викладання з історії Голокосту та прав людини в освітніх закладах різних типів.

Отже, 22 червня учасники проекту мали змогу представити своє бачення та подекуди навіть досвід втілення власних розробок. Оскільки серед учасників проекту була різноманітна аудиторія зі студентів, вчителів історії та літератури, викладачів університетів, соціальних працівників та психологів, викладачів курсів післядипломної освіти тощо, то і представлені проекти стосувалися різних сфер освіти та, відповідно, різної цільової аудиторії. Відмінний досвід та сфери викладання також сприяли більш глибокому обговоренню та порадам від колег.

Роботу конференції було розподілено на три сесії. Під час першої сесії конференції, після відкриття та вітального слова, на яке, до честі організаторів та учасників, зміг завітати та звернутися до учасників з промовою посол Королівства Нідерландів в Україні п. Волтерс (адже саме завдяки підтримці посольства Голландії в Україні та Програми «МАТРА» проект став можливим), учасники мали змогу зосередитися на презентації та обговоренні методів і конкретних авторських розробок для викладання тем історії Голокосту та прав людини в рамках формальної шкільної освіти, тобто на уроках для школярів. Тут учасники представили як розробки уроків історії (Т. Москаленко,

О. Коминська) так і навчальні відео-роботи (Л. Гусакова/К. Скляренко), а також навіть концепцію повноцінного курсу для старших класів (М. Мартиненко).

Друга сесія збирала розробки заходів в рамках освіти для дорослих. Було представлено плани кількох студентських семінарів та неформальних зустрічей (Н. Олійник, О. Колесник, Л. Овчарова), а також заходів до курсів підвищення кваліфікації вчителів історії та гуманітарних дисциплін (Л. Дух/С. Губіна, С. Мігаль).

Третя і завершальна сесія об'єднала всіх тих, хто вирішив підготувати та провести виховні заходи з теми (Н. Кіційова, Г. Белоногіна), неформальні заняття чи заняття з використанням тренінгових методик (В. Сенько, Н. Павлик, М. Гордійчук), багатоступеневий тривалий проект зі збереження пам'яті (Р. Краєва).

Презентація концепції учасника конференції, студента КНУ ім. Т. Шевченка Михайла Мартиненка

Наразі проект можна вважати завершеним. Перед учасниками лишилося завдання апробувати свої розробки, потім оформити їх для використання колегами. Перед організаторами — зробити ці готові плани-конспекти заходів доступними для зацікавлених освітян шляхом публікації в друкованих виданнях та у мережі Інтернет. Сподіваємося, обидва ці завдання будуть виконані найближчим часом.

*Віталій Бобров,
освітній координатор УЦВІГ*

* * *

Участь у проєкті «Історія Голокосту та права людини» змінила мій світогляд та бачення проблем правової держави, дискримінації, геноцидів; дозволила систематизувати знання щодо механізмів захисту прав людини; усвідомити нагальність потреби розповсюдження знань щодо історії Голокосту в Україні та світі і важливості об'єднання людей та ресурсів у протидії з дискримінацією й тоталітаризмом.

Мені важко знайти метафору для порівняння впливу проєкту на особисте соціальне життя, однак це може бути схоже на схід сонця, коли все розвиднюється і прояснюється, коли учасники вбирають і насичуються знаннями, фактами, реаліями про Голокост. Найбільше відкриття на цьому етапі — масштаби Голокосту та долі окремих людей (дякую А. Подольському); методи роботи з документами (подяка В. Боброву та О. Войтенку) і, звісно ж, розуміння сутності та ідеї прав людини (завдячуючи С. Бурову).

Найважчим для мене, напевно, було визначитися з матеріалом, із яким я можу працювати зі студентами та

який можна застосовувати на власних тренінгах. Його було настільки багато, різноманітного і цікавого — що все хотілося пізнати та реалізувати і важко було зупинитися та сфокусуватися.

Найбільше вразила необізнаність та пасивність українського суспільства, у тому числі й наукової громади, щодо причин, історії та наслідків Голокосту в Україні і світі та відсутності державних ініціатив щодо протидії порушенню прав людини.

Перспектив для отриманих протягом проєкту знань і досвіду багато — поглиблення та розширення знань із даної проблеми, залучення до її обговорення учнівської й студентської молоді, реалізація проєктів на базі Студентської соціальної служби для молоді університету.

Дякую усім організаторам і учасникам за плідну співпрацю, толерантність та зацікавленість.

Надія Павлик, кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри соціальної педагогіки

Житомирського державного університету ім. І. Франка

МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ УЧАСНИКІВ ПРОЄКТУ «ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ І ПРАВА ЛЮДИНИ»

ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕМИ «ІСТОРІЯ ГОЛОКОСТУ В КОНТЕКСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ» В НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС КУРСІВ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ ТА ПРАВОЗНАВСТВА (з досвіду Харківської області)

В 2011–2012 рр. Світлана Губіна та Людмила Дух — викладачі кафедри методики суспільно-гуманітарних дисциплін КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» — взяли участь в проєкті «Історія Голокосту і права людини», який організували Український центр вивчення історії Голокосту та Всеукраїнська освітня програма «Розуміємо права людини». Ми відвідали два семінари, пройшли дистанційне навчання, але вже після першого семінару нас зацікавила можливість інтеграції навчання прав людини та викладання історії Голокосту в систему курсів підвищення кваліфікації вчителів історії та правознавства. Ми розуміли, що хоча обидві теми дуже зв'язані змістовно, але це не використовується педагогічними працівниками ЗНЗ під час викладання предметів освітньої галузі «Суспільствознавство». Ми вирішили розробити семінар-тренінг з цієї теми, підготувати наукові і практичні складові та впровадити цю тему в програму освітньої діяльності курсів підвищення кваліфікації вчителів за напрямом «Історія та правознавство», яка, на теперішній час, затверджена Міністерством освіти, науки молоді та спорту.

За період з січня 2012 р. по червень 2012 р. було проведено 5 семінарів-тренінгів для слухачів курсів підвищення кваліфікації, в яких взяли участь 148 вчителів історії та правознавства м. Харкова та Харківської області, які навчалися на планових курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Тема семінару-тренінгу: «Історія Голокосту в контексті прав людини».

Мета семінару-тренінгу:

- підвищення обізнаності педагогів щодо можливості інтеграції навчання правам людини через викладання історії Голокосту;
- заохочення використання міждисциплінарних підходів у викладанні історії Голокосту та прав людини.

Програму семінару-тренінгу (див. Табл. 1) було складено нами таким чином, щоб вчителі отримали основну інформацію про масштаби Голокосту, осмислили його наслідки для Європи і світу в цілому, зрозуміли, що тема геноциду й окупаційна політика на території Східної Європи, України, Росії, Білорусі може стати логічним продовженням обговорення питань з прав людини, толерантності, поваги до життя, культури, свободи інших. Така програма розрахована на 6 академічних годин.

Маючи досвід роботи з вчителями, ми свідомо вирішили використовувати під час навчання активні та інтерактивні методи і прийоми й обрали форму тренінгу. Ми вважаємо, що саме під час такої форми навчання створюються оптимальні умови для удосконалення професійних компетенцій педагогічних працівників, для самовираження, самоствердження, самовизначення кожного учасника і кожної учасниці та здобуття практичних навичок впровадження запропонованих матеріалів в освітній процес в загальноосвітніх навчальних закладів, як в проведення відповідних уроків, організацію факультативів чи курсів за вибором, так і в позаурочну роботу. Тому в програму включено такі

Табл. 1.

Програма семінару-тренінгу			
№ з/п	Зміст	Форма	Час
I 1.30	Привітання. Принципи роботи в групі	Структурна вправа «Принципи роботи»	09.00 — 09.20
	Знайомство	Структурна вправа «Знайомство»	09.20 — 09.30
	Очікування	Структурна вправа «Зерна очікувань»	09.30 — 09.40
	Особливості сучасного викладання історії в школі	Міні-лекція «Формування загальнолюдських цінностей школярів через вивчення історії Голокосту»	09.40 — 09.55
	Місце і роль єврейського народу в культурно-історичних процесах	Інтерактив «Чиї це страви?»	09.55 — 10.05
Міні-лекція «Історія єврейського народу від стародавніх часів до початку Другої світової війни»		10.05 — 10.30	
Перерва 10.30 — 10.40			
II 1.30	Передумови та причини Катастрофи	Інтерактив «Моє улюблене право»	10.40 — 10.50
		Міні-лекція «Етапи історії Голокосту»	10.50 — 11.15
		Обговорення в загальному колі «Чому Голокост став можливим?»	11.15 — 11.30
	Зв'язок сучасної концепції прав людини з уроками Голокосту	Інтерактив «Необмежений суверенітет»	11.30 — 12.00
		Інформаційне повідомлення «Формування сучасної концепції прав людини»	12.00 — 12.10
Перерва 12.10 — 12.30			
III 1.30	Первинність прав людини перед законом	Інтерактив «Закон і право»	12.30 — 13.00
	Цінність свободи. Свобода вибору	Дискусія «Відповідальність за власний вибір»	13.00 — 13.15
	Підкорення авторитетам	Інтерактив «Віслючки»	13.15 — 13.25
	Інтеграція теми історії Голокосту у навчання правам людини	Методичні рекомендації «Навчально-методичне забезпечення навчання правам людини та викладання історії Голокосту»	13.25 — 13.45
	Рефлексія	Структурна вправа «Квіти вражень»	13.45 — 13.55
	Підбиття підсумків	Анкетування	13.55 — 14.00

структурні вправи як «Принципи роботи», «Знайомство», «Очікування», «Рефлексія».

Для надання конкретної інформації ми використовуємо міні-лекції у формі електронних презентацій. Міні-лекція «Формування загальнолюдських цінностей школярів через вивчення історії Голокосту» розкриває особливості викладання історії Голокосту в поєднанні з вивченням прав людини. В ній надаються методичні рекомендації щодо форм, методів і змісту викладання запропонованої теми. Міні-лекція «Історія єврейського народу від стародавніх часів до початку Другої світової війни» введена в семінар для того, щоб ознайомити вчителів історії та правознавства з історичним минулим єврейського народу, бо наш досвід дозволяє стверджувати що, по-перше, вчителі не достатньо знайомі з даною тематикою, по-друге, неможливо говорити про Катастрофу єврейського народу без огляду на його історію.

Важливим завданням навчання історії є формування здатності до критичного мислення та вміння аналізувати минуле з метою винесення певних уроків і розвитку власного світогляду, тому вивчення історії Голокосту створює умови для виховання в учнів цих якостей. Однак ми зважали на те, що викладання історії Голокосту в рамках шкільного навчання є проблемою і болючою і суперечливою. Тому ми намагаємося підкреслювати що Голокост є безпрецедентним явищем в історії ХХ століття і що світ після Голокосту зазнав значних необоротних змін.

Ми вважаємо, що вчитель історії та правознавства має володіти контекстом історії Голокосту та подавати цю тему як складову вітчизняної історії, бо історія українського єврейства є значною частиною історії України. Проте, провівши п'ять семінарів — тренінгів, ми з'ясували, що для багатьох вчителів вивчення історії Голокосту та ще й в поєднанні з правами людини є складним і потребує подальшого ознайомлення з темою.

Для активізації пізнавальної діяльності вчителів після міні-лекцій ми проводимо інтерактивні вправи, які змістовно пов'язані з лекційним матеріалом. Використовуємо такі форми роботи з вчителями як дискусії, перегляд і обговорення фрагментів фільму «Біль пам'яті». Це дає можливість обговорити, усвідомити і систематизувати отриману інформацію.

Інформаційний матеріал, фото- та відео-матеріали, вправи для обговорення були надані УЦВІГ.

Після кожного семінару проводилось анкетування вчителів. Результати анкетування представлені в Табл. 2.

Ми впевнені, що запропонована тема є однією з найскладніших для викладання в школі через надзвичайну емоційну насиченість. Її вивчення дає можливість вчителю під час уроку формувати усвідомлене негативне ставлення до насильства, його проявів, розуміння руйнівної сили будь-якого насильства, розглядаються питання співвідношення в людині загальнолюдських і особистісних цінностей, відповідальності перед собою та іншими.

Табл. 2

Дайте загальну оцінку роботі семінару-тренінгу	«5» — відмінно — 93% «4» — добре — 6% «3» — задовільно — 1% «2» — незадовільно —
Наскільки співпали Ваші очікування з реальними результатами проведеного семінару-тренінгу	«5» — відмінно — 78% «4» — добре — 12% «3» — задовільно — 6% «2» — незадовільно — 4%
Наскільки набуті під час семінару знання та вміння допоможуть Вам удосконалити свою діяльність в цьому напрямку	«5» — відмінно — 98% «4» — добре — 2% «3» — задовільно — «2» — незадовільно —
<p>Що було найкориснішим для Вас під час занять?</p> <p>1) інформація про невідомі сторінки історії (історія єврейського народу, факти історії Голокосту, зокрема, етапи, рішення конференцій тощо);</p> <p>2) поєднання сучасного розуміння прав людини та історії Голокосту;</p> <p>3) уроки Голокосту для сучасності;</p> <p>4) нові підходи до розуміння прав людини;</p> <p>5) інтерактивні справи;</p> <p>6) доступність викладу;</p> <p>7) використання документів та відеоматеріалів</p>	
<p>Що було найменш корисним і вдалим у проведенні та організації семінару-тренінгу?</p> <p>Зауважень слухачів не було</p>	

Література

1. Біль пам'яті: навчально-методичний посібник до виставки «Голокост від куль: Масовий розстріл євреїв в Україні у 1941–1944 рр.» / Авт.-упоряд. О.Войтенко. — К.: ТОВ «Майстер книг», 2011. — 56 с.
2. Войтенко О., Комаров Ю., Костюк І. Я, ти, він, вона. Навчально-методичний посібник для вчителів з антидискримінаційної освіти. — К.: Видавнича фірма «Відродження», 2009. — 107 с.
3. Джуліман Е., Юрт Л. Навчання молоді правам людини. Посібник для організаторів освітніх заходів з прав людини для молоді. — Харків: Права людини, 2009. — 156 с.
4. Назустріч пам'яті. Навчально-методичний посібник до фільму про Голокост в Україні «Назви своє ім'я». — К.: Майстерня книги, 2007. — 240 с.
5. Подольський А. Уроки минулого: Історія Голокосту в Україні / Навч. посібник. — К.: Сфера, 2007. — 100 с.
6. http://www.holocaust.kiev.ua/news/prava_ludini.html — матеріали проекту «Історія Голокосту і права людини».

Світлана Губіна, старший викладач кафедри методики суспільно-гуманітарних дисциплін КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»
Людмила Дух, старший викладач кафедри методики суспільно-гуманітарних дисциплін КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»

* * *

СЕМІНАР-ЗУСТРІЧ НА ТЕМУ «ГОЛОКОСТ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: ПОВ'ЯЗАНІ?»

Мета: через аналіз джерел та обговорення у групі розглянути вплив історії Голокосту на сучасне розуміння прав людини.

Завдання: 1) проаналізувати становище єврейського населення на прикладі джерела; 2) визначити через обговорення учасниками семінару зв'язок між Голокостом та

появою сучасної концепції прав людини; 3) коротко розглянути шлях від проголошення до практичного втілення захисту прав людини станом на сьогодні.

Місце проведення: неформальні зустрічі студентів, аспірантів та викладачів для спільного обміну знаннями-досвідом власних досліджень у гуманітаристиці.

Частина 1. На початку зустрічі проводиться невеликий тест.

Реквізити: папір та ручка.

Учасників семінару просять відповісти на питання: 1) Що для вас особисто означають права людини? 2) На ваш розсуд назвіть те, щось, що є спільним для усіх присутніх тут і зараз?

Аудиторія отримує наступний текст для прочитання та подальшого аналізу. (Додаток 1)

Присутнім дається 3 хвилини на прочитання, після якого ведучий ставить питання до аудиторії.

Питання: Про що йдеться у цьому тексті? Який цей текст за характером викладу? За якими ознаками ми можемо визначити, де відбуваються ці події? З яких моментів ми можемо зрозуміти, про що тут йдеться? Який це може бути період? Кому б, на вашу думку, могли належати ці слова?

Якщо аудиторія йде на контакт, то можна ставити додаткові питання по окремих епізодах у тексті. (Наприклад: Що може означати «єврейський район»? Навіщо люди мали здати радіоприймачі? Про що це може свідчити?)

Після відповідей на питання, загального обговорення та висловлення власних спостережень учасниками щодо пропонуваного тексту, ведучий розказує основну загадку джерела. Насправді уривок — це збір п'яти щоденників та одного автобіографічного твору євреїв із п'яти куточків Європи, які на собі відчули жахи Голокосту.

Використані джерела¹:

Щоденник Сарі Глейх (Маріуполь, нині Україна)

Щоденник Тамари Лазерсон-Ростовської (Каунас, нині Литва)

¹ Уривки можна обирати різні. Мета: показати спільність долі єврейського населення під Голокостом; цитати мають прямо стосуватися Загальної декларації прав людини (бути антитезами до тексту 1).

Щоденник Давида Рубіновича (Кельци, нині Польща)
Щоденник Анни Франк (Амстердам, нині Нідерланди — нар. у Франкфурті-на-Майні, нині Німеччина)
Елі Візель «Ніч» (Сигіт, нині Румунія)
 Роздача присутнім коротких відомостей про авторів та їхні твори.

Проміжний висновок: загальна доля єврейського населення Європи була подібною.

Продовження обговорення: Якими способами могли захистити себе автори щоденників та їхні сім'ї тоді? Які були методи боротьби з розпорядженнями?

Важливо пояснити слухачам, що правовим способом боротися із подібними розпорядженнями не було можливості. До суду не подаси.

Частина 2. Закони

Історична довідка про зміни у законодавстві Німеччини, який у результаті призвів до масових вбивств під час війни. Ведучий коротко описує зміст Нюрнберзьких законів.

Проміжний висновок: захиститися на державному рівні було неможливо, а позбавлення громадянства, грабунок, виселення, публічні приниження і, врешті, вбивства були законним.

Ведучий після цього ставить питання: Що б можна було зробити сьогодні, якби раптом вийшов закон чи розпорядження, що усі мають здати радіоприймачі? А, якщо це були б машина, будинок?²

Повернення до результатів тесту. Спочатку обговорення відповідей на питання. Ведучий питає, що ж є справді спільним для присутніх? А в більш широкому сенсі? Що б могло б бути спільного і у присутнього на семінарі, і у жителя України, мешканця Європи, світу? Відповідь: людська гідність як основна засаднича риса сучасної концепції прав людини.

Проміжний висновок: усі ми люди, ми рівні від народження, кожен має людську, а також власну гідність.

А як щодо євреїв у часи Голокосту? Яка різниця між ситуацією тоді та сьогодні?

Ведучий показує картку із роками «1948», потім «1966», під кінець з «1975». Між тим він цікавиться в аудиторії, що могла б означати та чи інша дата у контексті зустрічі.

1948 — Загальна декларація прав людини

1966 — Міжнародні пакти про права людини

1975 — Гельсінські угоди

Дається коротка характеристика джерелам і документам.

Проміжний висновок: на сьогодні захист прав людини можна здійснити процесуально.

Під кінець ведучий просить звернутися до тексту-комп'юлянта і порівняти заготовлені наперед уривки із Загальної декларації прав людини. Як позначилася історія Голокосту на Декларації прав людини на прикладі Тексту 1?

Висновок: узаконені масові вбивства єврейського населення Європи від час Другої світової війни стали причиною появи сучасної концепції прав людини.

Список використаних джерел та літератури:

1. *Визель Э.* Ночь. Рассвет. Несчастный случай. — Яир, 1989.
2. *Дневник Сары Глейх // Черная Книга.* О злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками во временно-оккупированных районах Советского Союза и в лагерях уничтожения Польши

² Характер обговорення залежатиме від того, наскільки піде обговорення у групі. Вочевидь, вже до цього прозвучить ідея про права людини.

- во время войны 1941–1945 / Ред. Гроссман В., И. Эренбург. — Иерусалим: Издательство «Тарбут», 2002.
3. Загальна Декларація прав людини (український та російський переклад). Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015, відвідано 18.07.2012.
 4. Уривки можна підбирати відповідно до Тексту 1 таким чином, щоб Декларація стала антитезою до спогадів свідків та жертв Голокосту.
 5. *Лазерсон-Ростовська Т.* Записки из Каунасского гетто. Вступительная статья Павла Поляна // *Новый мир.* — 2011, № 5.
 6. *Рубінович Д.* Щоденник Давида Рубіновича. — К.: Зовнішторгвидав України, 2009.
 7. *Франк А.* Щоденник — К.: Сфера, 2006.

Додаток 1.

Текст 1.

«Тут усе зовсім інакше, ніж за нормальних часів та нормальних людей»³.

Пекарні у місті зруйновані, нема світла, води. Працює пекарня у порту, але хліб тільки для німецької армії. Німці розклеїли вчора оголошення, яке зобов'язувало усіх євреїв носити розпізнавальні знаки — білу шестигранну зірку, на лівому боці — без цього виходити з дому категорично заборонено⁴.

Декілька поважних членів общини прийшли до мого тата [...] спитати, як він оцінює ситуацію. Тато не вважав її аж такою похмурою, а, може, і не хотів бентежити інших [...]: «Жовта зірка? Добре, і що з цього? Ви не померете від цього...» [...]

Але вже видавалися нові накази. Нам більше не дозволялося входити до ресторанів і кафе, користуватися залізничним транспортом, відвідувати синагогу, з'являтися на вулицях після шостої вечора⁵.

Сьогодні в [...] було розвішано оголошення, що якщо хтось увійде або вийде з єврейського району, то буде покараний смертю. До цього часу можна було увійти та вийти до району. Мене дуже сильно засмутила ця новина⁶.

Наступного місяця доведеться здати наш радіоприймач. Шкода віддавати такий чудовий апарат⁷.

Відкрилася стара рана — почався навчальний рік. Боляче мені, дуже боляче, що ще один рік пропадає. Але нічого не поробиш. Втішаю себе як можу⁸.

Сьогодні кружляють якісь поголоски, що в неділю мають приїхати шість підрозділів [...] міліції та жандармерії. Одні, кажуть, робитимуть облаву, другі — щось інше, але ніхто не знає правди. Кожен стривожений і думає, де б то його знайти безпечне місце і сховатися. Однак, де зараз можна почувати себе безпечно, взагалі ніде»⁹.

³ Франк А. Щоденник — К.: Сфера, 2006. — С. 109.

⁴ *Дневник Сары Глейх // Черная Книга.* О злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками во временно-оккупированных районах Советского Союза и в лагерях уничтожения Польши во время войны 1941–1945 / Ред. Гроссман В., И. Эренбург. — Иерусалим: Издательство «Тарбут», 2002. — С. 75.

⁵ *Визель Э.* Ночь. Рассвет. Несчастный случай. — Яир, 1989. — С. 18.

⁶ *Рубінович Д.* Щоденник Давида Рубіновича. — К.: Зовнішторгвидав України, 2009. — С. 19.

⁷ Франк А. Щоденник. — С. 99.

⁸ *Лазерсон-Ростовська Т.* Записки из Каунасского гетто. Вступительная статья Павла Поляна // *Новый мир.* — 2011, № 5.

⁹ *Рубінович Д.* Щоденник Давида Рубіновича. — С. 39.

Додаток 2.
Зразок.

Стаття 1. Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в душі братерства.

Стаття 2. Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

Стаття 3. Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Стаття 4. Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

Стаття 5. Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

Стаття 7. Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації.

Стаття 8. Кожна людина має право на ефективне повновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом.

Стаття 9. Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання¹⁰.

*Ольга Колесник,
студентка магістерської програми
Українського Католицького університету*

¹⁰ Загальна декларація прав людини (український та російський переклад). Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015, відвідано 18.07.2012. Уривки можна підбирати відповідно до Тексту 1 таким чином, щоб Декларація стала антитезою до спогадів свідків та жертв Голокосту.

НАУКОВІ ТА ОСВІТНІ ПРОЕКТИ ЦЕНТРУ

СЕМІНАРИ В РАМКАХ КОМПЛЕКСНОГО ПРОЕКТУ «ПІДГОТОВКА ТА ВИДАННЯ ЗБІРКИ ДОКУМЕНТІВ ТА МАТЕРІАЛІВ ПРО ГЕНОЦИД РОМІВ (ЦИГАН) В ДОБУ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ (1941–1944)»

Як повідомлялося у попередньому числі бюлетеню УЦВІГ («Уроки Голокосту», № 2 (30), 2012) Український центр вивчення історії Голокосту розпочав виконання нового проекту, якій має назву «Підготовка та видання збірки документів та матеріалів про геноцид ромів (циган) в добу окупації України (1941–1944)». Нагадаємо, що в рамках проекту здійснюється пошук в архівах України документів з теми примусової праці, переслідувань та знищення ромів на теренах окупованої України, пошук та фіксація свідчень тих ромів, хто пережив переслідування, а також неромських свідків геноциду. З метою залучення молоді до вшанування пам'яті жертв геноциду ромів передбачається підготовка учнівських робіт з цієї тематики до чергового, XIII конкурсу учнівських робіт «Історія та уроки Голокосту», якій відбудеться у травні 2013 р. Партнером УЦВІГ в освітній частині проекту виступає Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба». Проект здійснюватиметься за підтримки МГО «Міжнародний фонд «Взаєморозуміння і толерантність»».

Позаяк проект має дві складові: дослідницьку та просвітницьку, на його початку заплановано провести два установчих семінари з метою детального ознайомлення як істориків-дослідників, так й викладачів з різних регіонів України про специфіку нацистської та румунської антиромської політики. В одноденних семінарах, які відбулись в Києві 2 липня та 25 серпня, взяли участь відповідно п'ять молодих дослідників та двадцять викладачів історії та суспільних дисциплін. На заняттях та практикумах обговорювалися питання історії ромської громади, расистської

ідеології та еволюції нацистських антиромських заходів в Третьюму райху на окупованих радянських землях, методики пошуку історичних свідчень та джерел з цього питання в архівах, бібліотеках та інших ресурсах.

*Семінар для викладачів 25 серпня 2012 р.
відкриває керівник УЦВІГ А. Подольський*

Заняття к.і.н., старшого наукового співробітника Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України Н. Зіневич на тему «Роми в Україні: історія формування ромської громади, взаємовідносини з державою та оточуючим населенням, базові культурні концепти» дало можливість учасникам проекту ознайомитись з особливостями життя, культури та традиціями ромської громади в Україні. Оскільки однією зі

складових проекту є збір свідчень про переслідування ромів в роки Другої світової війни та безпосереднє спілкування з очевидцями — дуже важливим для вчителів став практикум про основні правила та навички використання «усної історії», який проводила к.і.н., науковий співробітник Інституту історії України НАН України Т. Пастушенко.

Якщо детальніше зупинитися на семінарі для викладачів 25 серпня, він проходив на приміщенні Інституту політичних і етнонаціональних досліджень України ім. І. Кураса НАН України. В основу програми семінару було покладено поєднання теоретичної та практичної частин, а також використано досвід усноісторичного дослідження та пошук і виявлення відповідної літератури, свідчень очевидців, документів та інших матеріалів.

Основна увага семінару була спрямована на формування вмінь і навичок щодо збору та адаптації свідчень очевидців антиромської політики та масових знищень ромів на окупованих територіях. Учасники семінару вперше отримали інформацію щодо особливостей існування та співіснування ромських громад, взаємовідносин з тими хто їх оточує, з державою, про що свідчили усні відгуки:

- * Відкрив для себе ромську культуру;
- * Навіть не знала, що роми такі різні;

* Вперше почула про специфіку їхнього внутрішнього життя, тощо.

Семінар носив глибокий мотиваційний характер і був скерований на формування усвідомленого підходу щодо вивчення історії ромських громад та антиромської політики на окупованих територіях в роки Другої світової війни. Практична частина семінару була присвячена методикам пошуково-дослідницької роботи з учнями та методикам організації роботи з учнями в рамках проекту, а саме: збору джерел, пошуку відповідної інформації та написанню дослідницьких робіт.

Учасники семінару були ознайомлені з механізмом отримання практичних рекомендацій щодо організації роботи з учнями в рамках проекту. На думку організаторів проекту, семінари сприятимуть успішному виконанню проекту, а саме активному та ефективному збору свідчень про трагічну долю ромської громади в окупованій Україні під час Другої світової війни.

Михайло Тяглий,
науково-методичний координатор проекту (УЦВІГ)
Наталія Голосова,
навчально-методичний координатор проекту («Нова Доба»)

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ ЦЕНТРУ

Наприкінці травня 2012 р. за запрошенням єврейської громади м. Кьольн, Форуму імені Льва Копелева та інших інституцій керівник Українського центру вивчення історії Голокосту А. Подольський виступив з декількома лекціями з історії українського єврейства в цьому відомому німецькому місті. Пропонуємо Вашій увазі рефлексії на один з цих виступів, що були надруковані в газеті «Gemeindeblatt».

ЄВРЕИ В УКРАИНЕ — ВЧЕРА И СЕГОДНЯ. ДОКЛАД ИСТОРИКА АНАТОЛИЯ ПОДОЛЬСКОГО

Доклад кандидата исторических наук Анатолия Подольского, состоявшийся в зале Иудаики 23-го мая, привлёк внимание широкого круга слушателей. Это мероприятие было организовано с участием Кёльнского общества христианско-еврейского сотрудничества, Синагогальной общины Кёльна и Форума им. Льва Копелева. Большая часть еврейских иммигрантов в Германии и в Кёльне родом с Украины и эта тема, естественно, вызвала большой интерес. Анатолий Подольский — украинский историк и директор Центра изучения истории Холокоста в Украине. Он является автором многочисленных статей и книг на эту тему.

Подольский активно участвует в гражданском правовом движении и вместе со своими единомышленниками реализует программу для украинских учителей истории, целью которой является противодействие антисемитизму в школах; они выступают с докладами, посещают памятные места, проводят различные мероприятия. А. Подольский был особенно рад тому, что ему представилась возможность выступить в Кёльне — городе Бёлля и Копелева — и рассказать об актуальном развитии иудаизма на Украине, об иммиграции евреев в Германию и, конечно, об общей истории обеих стран.

Центр изучения Холокоста — независимая, негосударственная организация, основанная 10 лет назад по частной инициативе. Её цель — сохранение памяти о погибших в

Украине евреев путём исследовательской работы и обучения. Важно, чтобы люди в Украине знали, что была еврейская

Juden in der Ukraine – gestern und heute

Viel Resonanz auf den Vortrag von Dr. Anatoly Podolsky

Zum Vortrag von Dr. Anatoly Podolsky aus Kiew in der Judaica am 23. Mai versammelten sich viele Zuhörer. Die Veranstaltung wurde organisiert in Kooperation mit der Kölnischen Gesellschaft für Christlich-Jüdische Zusammenarbeit e.V., der Synagogen-Gemeinde Köln und des Lew Kopelew Forums. Der überwiegende Teil jüdischer Gemeindeglieder in Deutschland und auch in Köln stammt aus der ehemaligen Sowjetunion, viele kommen aus der Ukraine, und dieses Thema war daher für viele interessant.

Dr. Anatoly Podolsky ist ukrainischer Historiker und Direktor des Zentrums für Holocaustforschung der nationalen Akademie der Wissenschaften in der Ukraine. Er ist Autor von zahlreichen Aufsätzen und Büchern zu diesem Thema. Darüber hinaus setzt er sich aktiv in der Bürgerrechtsbewegung ein und führt zusammen mit Gleichgesinnten ein Programm für ukrainische Geschichtslern durch, bei dem mit Vorträgen, Gedächtnisbesuchen und Veranstaltungen Antisemitismus in Schulen entgegengewirkt werden soll. Anatoly Podolsky freute sich besonders darüber, in der Beil- und Kopelew-Stadt Köln über

unabhängigen Lehrern und versuchen Druck auf Gesellschaft und Politik auszuüben, damit dieser Teil der Geschichte integriert und gelehrt wird. Heute, 20 Jahre nach dem Fall der Sowjetunion, ist die neue Generation – junge Leute, Studenten – bereit, die Vergangenheit zu verstehen und sich mit dem Thema auseinanderzusetzen, aber sie sind auch durch Stereotypen des alten Regimes eingeschränkt. Der Unterschied besteht da-

(v.l.) Dr. Anatoly Podolsky aus Kiew berichtet von der Historischen, aber auch aktuellen Lage der Juden in der Ukraine; German Moyses überträgt seinen Vortrag simultan. Foto: N. Marschan

культура, которой сегодня больше не существует. Это часть украинской истории. Этому сегодня должны способствовать отчёты и исследования о Холокосте. Основная целевая группа — учителя, студенты, преподаватели ВУЗов — все те, кто изучают или преподают историю. Около 1,5 миллионов евреев погибли в Украине во время Второй мировой войны. До 1991 года, до падения Берлинской стены и распада Со-

ветского Союза, эта тема была табу в восточной Европе, и за те 20 лет, что прошли с тех пор, не так много изменилось — ни в обществе, ни на государственном уровне. Эта глава истории не была проработана.

Сотрудники центра (их четверо) работают с более или менее независимыми учителями и пытаются оказать давление на общество и на политику, и добиться осознания и изучения этой трагической главы истории Украины. Сегодня, спустя 20 лет после распада СССР, выросло новое поколение — молодые люди, студенты — готовое понять прошлое и серьёзно заниматься этой темой, но и они ограничены стереотипами старого режима.

Различие заключается в том, что изучение этой темы не запрещено сегодня в Украине, как это было в Советском Союзе, но и не поддерживается. Молодое поколение готово принять ответственность за память о Холокосте в Украине, но оно не понимает, почему это так проблематично. Проблема «отсутствия поддержки» со стороны общества и политики заключается в том, что тогда необходимо говорить об участии нееврейского населения в Холокосте. Это не только украинцы — это и русские, поляки, татары, все, кто жил тогда в Украине — она была многонациональна. Речь идёт о коллаборационистах, об участии в убийствах. Это препятствует тому, чтобы сделать шаг к осознанию прошлого. Изучение истории проблематично и в том плане, что тогда нельзя рассматривать историю Украины только в двух плоскостях, как это было всегда — в роли жертвы (Украина была многократно оккупирована то Россией, то Польшей, то Венгрией) и страны, которая постоянно боролась — то есть в героической роли, — восстания украинского населения против захватчиков. Холокост не вписывается в эту схему. Эта дискуссия проводится открыто, особенно в исторических кругах: после освобождения от давления со стороны Советского Союза должна быть разработана новая концепция. Проблема заключается в том, что история всегда политизируется. Влиятельные чиновники далеки от исторических исследований и, к сожалению, зачастую недостаточно образованы. Они не понимают, что история Украины — это не только история коллаборационизма и угнетения Советским Союзом, это и история многих национальных меньшинств.

История еврейской культуры — это часть украинской истории. В противоположность Голландии или Франции, где очень многие люди были депортированы, жертвы Холокоста в Украине часто расстреливались на месте. И если Аушвиц является символом Шоа на западе, то Бабий Яр символизирует Холокост в Восточной Европе. В течение двух дней зондеркоманда СС расстреляла 33 700 человек. Киев был занят 19 сентября 1941 г. Через десять дней начались массовые расстрелы. В Одессе, Киеве, Харькове и других городах был распространён приказ, в котором говорилось, что евреи должны явиться на сборные пункты с вещами и документами, в противном случае они будут наказаны. Люди, двадцать лет жившие при Сталине, боялись не последовать приказу. Они пришли, в надежде на спасение. Произошло обратное: один тоталитарный режим подготовил их к уничтожению другим тоталитарным режимом.

Другая серьёзная проблема состоит в том, что ни в Украине, ни в России сталинизм не был осуждён. «Состоялся Нюрнбергский процесс над нацистскими преступниками, но не было аналогичного процесса над

сталинизмом», — цитирует Подольский французского историка. Сегодня в Украине распространено мнение: «Мы сожалеем о жертвах Бабьего Яра. Но это история евреев, это их Холокост, у украинского общества был Голдомор, во время которого в 30-е годы от голода погибли миллионы людей». В то же время в украинском обществе достаточно интеллектуалов, понимающих, что это их общая история. Но это не относится ко всему обществу. Немецкий историк Вильфрид Ильге сказал, что страх перед открытой дискуссией о коллаборационизме ведёт к тому, что остаётся скрытой другая сторона украинской истории — спасение евреев нееврейским населением. В мемориале «Яд Вашем» есть список с именами Праведников мира. До распада СССР было в ходу очень странное число — якобы 150 человек на территории всего Советского Союза спасали евреев во время Второй мировой войны. Израильские и российские историки провели подробные исследования, опросили многих, переживших Холокост: по последним данным, Украина занимает четвёртое место после Польши, Франции и Голландии. Число Праведников мира на её территории составляет почти 4 000 человек. Это люди, спасавшие евреев, рискуя собственной жизнью. Так как Украина сегодня не является демократическим государством, очень важно понять, что общество должно контролировать власть, подчеркнул докладчик. Иначе власти может снова прийти в голову, преследовать те или иные меньшинства. «Это тоже наш ответ на вопрос, почему мы должны сегодня заниматься этой темой», — подчеркнул Подольский. Еврейская община Украины сделала за последние двадцать лет очень многое для сохранения памяти, но она находится в конфликте с нееврейским населением.

В местах, куда сгоняли и где расстреливали евреев, установлены памятники. Но на них высечено «Здесь были убиты мирные жители», ни слова о том, что это были евреи. Все памятники в Украине были установлены на средства частных лиц или спонсоров, при поддержке родственников погибших или местных общин, ни разу в этом не приняло участие государство.

Немецкий историк Дитер Поль писал, что после 1991 года воспоминания о преступлениях сталинизма и национал-социализма вступили в конфликт. «Украинское националистическое движение, борющееся с большевизмом, принимало участие в погромах и убийствах евреев. Открыто говорить о жертвах сталинского режима, открыто говорить о еврейских жертвах, об украинском националистическом освободительном движении, которое нельзя оценить однозначно — это большая проблема и задача современной Украины», — подчеркнул Подольский. Украинский центр изучения истории Холокоста вносит в это большой вклад своими исследованиями, проведением конференций и семинаров. «Многие молодые люди заинтересованы в объективном освещении истории, и это вселяет надежду», — завершил своё выступление А. Подольский.

Профессиональный синхронный перевод Германа Мойжеса и Марии Коган дал возможность многочисленным немецкоговорящим гостям следить за этим интересным и информативным докладом.

Н. Маршан

Надруковано у газети «Gemeindeblatt» (Juni 2012)

ОСВІТНІ ПОДІЇ: РЕФЛЕКСІЇ ВИКЛАДАЧІВ

ЯК РОЗПОВІСТИ ІСТОРІЮ ГОЛОКОСТУ У ХХІ СТОЛІТТІ
ТА НАВЧАТИ ГОЛОВНОМУ

18–21 червня 2012 року Міжнародна школа викладання Голокосту при Меморіалі «Яд Вашем» (м. Єрусалим) проводила 8–му щорічну міжнародну конференцію з питань викладання і навчання теми Голокосту. Темою конференції була: «Розповідаючи історію, навчати головному. Вивчення теми Голокосту у ХХІ столітті».

Учасниками конференції були педагоги і науковці зі 154–х країн світу. Метою цього поважного зібрання було представити освітні можливості у викладанні теми Голокосту в історії, літературі, образотворчому мистецтві, музиці,

Відкриття 8-ї щорічної міжнародної конференції з питань викладання і навчання теми Голокосту

медицині, правознавстві, філософії і донести знання про Голокост до усвідомлення учнями ХХІ століття.

У перший день роботи конференції головна увага приділялася глибині вивчення основних питань теми Голокосту. Цьому були присвячені виступи провідних науковців Єврейського університету в Єрусалимі та понад 30 презентацій, що охоплювали 20 різних напрямків дослідження історії Голокосту:

- Єврейське життя у міжвоєнні роки (1919–1939);
- Антисемітизм. Євреї та нацистська ідеологія;
- Нацистська Німеччина та євреї у 1933–1939;
- Гетто;
- Єврейський молодіжний рух і Голокост;
- Духовний та збройний опір у гетто та партизанських загонах;
- Табори знищення та «остаточне вирішення єврейського питання»;
- Євреї і Ватикан;
- Ставлення союзників до Голокосту;
- Праведники народів світу;
- Суди над воєнними злочинцями. Процес Айхмана;
- Ті, що вижили та їхні свідчення;
- Література часів Голокосту у гетто і таборах;

- Нацистська та єврейська медицина за часів Голокосту;
- Релігійні євреї та Голокост;
- Мистецтво і Голокост;
- Музика і Голокост;
- Жінки і Голокост;
- Діти і Голокост;
- Філософська категорія долі під час Голокосту.

Сесії другого дня роботи конференції були присвячені педагогічним підходам у викладанні теми Голокосту в школі. Було презентовано близько 100 зразків міждисциплінарних підходів до викладання теми Голокосту. Це дало можливість учасникам сесій взяти багато нового, взяти участь у обговореннях і дискусіях, познайомитися з методичними прийомами роботи по темі Голокосту в класі та у місцевій громаді.

Робота учасників конференції третього дня була спрямована на розгляд можливостей поширення викладання теми Голокосту в світі. Відбувалися засідання круглих столів працівників музеїв з різних континентів світу, освітян, які працюють як у сфері формальної так і неформальної освіти, науковців та викладачів, які створюють навчальні програми та працюють зі студентами університетів, державних та приватних освітніх установ.

Конференція не була заходом академічного рівня — в ній, окрім визнаних науковців, брали участь численні педагоги та вихователі навчальних закладів різних рангів. Однак під час роботи конференції панувала атмосфера єднання однодумців, які презентували свої дослідження, обмінювалися досвідом використання педагогічних прийомів викладання теми Голокосту в умовах розвитку освіти ХХІ століття.

Під час роботи конференції мені довелося презентувати результати свого невеликого дослідження, присвяченого темі «Мистецтво і Голокост: сліди і пам'ять, реальність і символи». Чому це питання видається актуальним у наш час? Чому саме питанням мистецтва в темі Голокосту була приділена значна увага під час роботи конференції?

Настають часи, коли майже не залишилося живих свідків і людей, які пережили Голокост. Однак уроки цієї трагедії повинні залишитися в пам'яті людства, аби подібна трагедія ніколи більше не повторилася б.

Отже, має залишитися пам'ять. В якій же формі її слід зберігати, щоб це було зрозуміло сучасним людям, щоб вона хвилювала серця і розум молодих людей, яким належить майбутнє? Звичайно зараз у світі існує чимало документів, фотографій і фільмів по темі Голокосту. Вони дуже важливі, вони відображають реальність — реальність жахливого, шокуючого минулого. Людський розум відкидає цей жах. Але, якщо забути таке минуле, воно може повторитися. У такому випадку символи, створені за допомогою різних видів мистецтва, є більш адекватними факторами

впливу на розум і почуття людей. Сучасні молоді люди це вже не «люди тексту». Читання та аналіз прочитаного швидко їх втомлюють. У сучасному інформаційному світі зростає нове покоління — «люди кліпу і символу».

Робочий момент конференції. Виступ п. Ольги Педан-Слепухіної

Символи лаконічні, швидко сприймаються візуально, привертають увагу незвичністю форм, спонукають до роздумів. Такі символи здатні створити мистецтво. Це не простий процес. При цьому важливо визначитися з тим, що таке мистецтво; яким воно повинно бути — втіленням прекрасного, естетичного чи може бути і жахливим; хто вирішує, що є мистецтвом; чи сумісні поняття мистецтво і Голокост; які види мистецтва і якими засобами можуть допомогти у збереженні пам'яті про Голокост.

Зображення, створені у сфері живопису, графіки, скульптури, фотографії, кіно, тощо, сприймаються найбільш активно. Адже 80% інформації людина одержує саме через візуальне сприйняття. Але чи можемо ми вважати фотографії і фільми, пов'язані з Голокостом, мистецтвом. Знайдеться чимало людей, які скажуть, що це документалізація подій. Хоча фотограф і кінооператор намагаються знайти потрібний ракурс, композицію, що відповідає їхньому баченню, ідеї, яку вони хочуть передати глядачам. Важливо також розуміти, хто і для чого робить фото і фільми погромів, розстрілів і каральних акцій, життя в гетто і таборах.

Мистецтво в темі Голокосту — це мистецтво на грані документальної реальності і символізму. Воно необхідне для збереження пам'яті, виховання почуттів, розуміння людських вад і цінностей.

Чому символи, створені мистецтвом в наш час такі важливі? Перш за все, тому, що реальні об'єкти, предмети, місця подій, зображення часто зруйновані, втрачені, або зберігаються у фондах музеїв і архівах. Вигляд реальних зображень може шокувати, викликати відторгнення, неприйняття. Тоді як символи несуть в собі ідеї, думки авторів і сповнені глибокого змісту, пробуджують думки і почуття глядачів, є більш виразними, а почасти, більш хвилюючими, ніж реальні зображення.

Силу впливу мистецтва, символів я відчула ще під час однієї з навчальних поїздок українських вчителів до меморіалів на місці таборів смерті Майданека і Белжця. Свою презентацію я побудувала на порівнянні реальних об'єктів, що збереглися і символів, створених скульпторами і архітекторами на місці цих таборів, на порівнянні документальних фотографій та інших зображень. В презентації були показані можливості використання символів мистецтва для викладання теми Голокосту. Розкриті можливості роботи з візуальними джерелами і методи такої роботи.

Важливо привернути увагу учнів до таких зображень, запитати, що вони бачать, чи є зображення символом чи реальністю, які символи бачать самі учні і як розуміють думки авторів створеного зображення. Цікавим виявилось те, що іноді малюнок, зроблений очевидцем подій, меморіали, побудовані сучасними дослідниками, стають історичними документами, а фотографії і реальні об'єкти — символами.

Використовуючи мистецтво для збереження пам'яті про Голокост, учитель, який працює з молоддю, може знайти багато міждисциплінарних зв'язків у історії, літературі, живописі, музиці... Викладаючи тему Голокосту такими засобами ми можемо вивести учнів, після простого сприйняття, на більш високий рівень — творчості, коли молоді люди самі створюватимуть символи пам'яті за допомогою різноманітних засобів мистецтва. Головне — навчити їх бачити, сприймати, відчувати символи, створені іншими людьми, а далі висловлювати власні думки за допомогою своїх творів.

В «Яд Вашем», під час роботи конференції, питанням мистецтва і Голокосту приділялася значна увага. Учасники відвідали надзвичайно цікаву виставку малюнків, створених під час подій Голокосту і безпосередньо після закінчення війни. Однак і сьогодні створюються твори мистецтва на тему Голокосту. У перший день роботи конференції під час концерту у Долині громад на території «Яд Вашем» звучала музика і пісні, які зворушували до сліз.

Кропітку роботу проводять і працівники, які мають справу з фондами. Там зібрано чимало особистих речей, дитячих іграшок, одягу тощо. Багато з них були передані в фонди родичами загиблих або самими врятованими. Кожна річ має свою історію. Що з усім цим робити? Як заставити ці речі «заговорити» за допомогою мистецтва? Як використати їх для виховання розуму і почуттів? Під час однієї з сесій було презентовано цікавий проект. Коли студенти, знайшовши у фондах музею такі речі, створювали мультиплікації на базі прочитаних про них історій.

Мистецтво розкриває широкі можливості розповісти про Голокост у XXI столітті: розповісти просто і складно; малій дитині і дорослій людині; розповісти, виховуючи культуру пам'яті, яскраві почуття, спонукаючи бажання взнати більше про минуле і розвиваючи розуміння людських цінностей — збереження життя, миру, добрих людських стосунків; створити нездоланні перешкоди для расизму, антисемітизму, ворожості до «іншого»; більше ніколи не допустити геноцидів, подібних до Голокосту.

*Ольга Педан-Слепухіна,
учасник конференції,
викладач СЗШ № 65,
м. Львів*

ПРОЕКТИ ПАРТНЕРІВ ЦЕНТРУ

ВЧЕННЯ ЇДИШ ПОЛЬСЬКОЮ У ЛЬВОВІ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ
МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Відгук про третю літню школу «Єврейська історія та культура Центрально-Східної Європи XIX-XX ст.» Центру міської історії Центрально-Східної Європи

Цей невеликий текст про третю літню школу «Єврейська історія та культура Центрально-Східної Європи XIX–XX ст.»¹, яка проходила 2–27 липня 2012 року у Львові, був написаний у вересневому контексті. В дні між єврейським новим роком Рош Гашана та річницею розстрілів в Бабиному Ярі ще чіткіше проступають важливі, багатопокілінневі та багатостолітні зв'язки між різними народами, що жили на теренах України, зокрема між єврейським та українським. Проступають, на жаль, в публічному просторі і заполітизованість пам'яті про ці зв'язки та політики пам'яті про Україну багатокультурну, а також неохоче усвідомлення власної багатокультурної історії українським суспільством. Питань у цьому вересні, передуючому парламентським виборам в Україні багато. Зокрема серед них такі: Чи будуть знову провокації в Умані від праворадикальних партій до приїзду хасидів на могилу цадика Рабі Нахмана, як буде реагувати українське суспільство на цей приїзд? Чи «забуде» знову Президент України Віктор Янукович вжити термін «Голокост» в своїй промові на річницю Бабиного Яру, і вживатиме знову термін «Голодомор», вказуючі тим самим на розділення жертв на «наших» та «інших»? Чи вживатиме він знову термін «Велика Вітчизняна війна»³, відсилаючи нас цим до питання щодо підсилення радянської складової в українській культурі пам'яті про Другу світову війну з 2010 року, як це відбулося минулого року? Цих та інших питань багато, вони нагромаджуються. Явним серед них проступає, зокрема, факт особливої важливості активних кроків, які роблять недержавні актори українського суспільства в створенні диференційної, незаполітизованої мультикультурної культури пам'яті в Україні⁴. Їхня робота

не тільки становить контрвагу все більш заполітизованому простору історичної думки, але й часто перебирає на себе функції, які мала б виконувати держава.

Велика синагога в Острозі (1620 р., за деякими даними з ранішнього часу). Збудована архітектором князів Острозьких Якубом Мадлайном. Після руйнувань Другої Світової тут з 1960-х розміщувався склад, для цього були зроблені другий та третій поверх. Зараз ці додаткові поверхи знову розібрані, але невеликі колони та прорублені отвори в великих колонах вказують на її перебудови. Фото: Олександра Бінерт, липень 2012 року

В цьому контексті академічну та громадську працю, та зокрема літню школу, Центру міської історії Центрально-Східної Європи, що в 2004 році був заснований у Львові др. Гаральдом Біндером, не можна недооцінити. Літня школа «Єврейська історія та культура Центрально-Східної Європи XIX–XX століття» проводилась втретє. Як зазначили під час відкриття директор Центру д-р Софія Дяк та академічний координатор Центру д-р Ірина Мацевко, ідея впровадження подібних літніх шкіл була розвинута після резонансу на міжнародну конференцію «Міська єврейська спадщина та історія Центрально-Східної Європи», яка була проведена Центром міської історії в 2008 році, Слухачами школи цього року стали в відібрані попередньому конкурсі 19 українських докторантів, працівників музеїв, наукових співробітників різних українських інституцій, доцентів та журналістів. Викладачами були запрошені провідні професори та доценти єврейських студій університетів Ізраїлю, Польщі та України. Координатором школи була Ірина Мацевко, професійно асистувала їй завжди привітна та готова допомогти Наталя Вільчинська, студентка історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка.

¹ Детальніше опис школи можна знайти на сайті Центру міської історії: <http://www.lvivcenter.org/uk/summerschools/summerschool2012/>, дата останнього перегляду: 20.09.2012.

² Пор., наприклад, публікації на сайті Євроазійського Єврейського конгресу, а саме: «Умань: провокації продовжуються», <http://eajc.org/page16/news24368>, дата останнього перегляду: 20.09.2012.

³ Пор. «Звернення Президента України у зв'язку з 70-ми роковинами трагедії Бабиного Яру», <http://www.president.gov.ua/news/21351.html>, дата останнього перегляду: 20.09.2012.

⁴ Тут хотілось би назвати деяких акторів та важливі події культурного, суспільного та наукового життя, які відбулися в цій сфері в Україні в 2012 році: переклад українською та видання у видавництві «Критика» книги професора Павла-Роберта Магочія «Ілюстрована історія України» (Київ, 2012), видання Всеукраїнською асоціацією викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» навчального посібника «Разом на одній землі. Історія України багатокультурна», 2012 (електронна версія видання: www.novadoba.org.ua), проведення третього Міжнародного поетичного фестивалю «Meridian Czernowitz» (вересень 2012 р.) та V Міжнародного фестивалю Бруно Шульца «Арка уяви Бруно Шульца» (Дрогобич, 2012 р.), подальшу працю історичного порталу www.historians.in.ua. Цей список не має на меті бути повним, і є покликаний радше представити читачеві палітру деяких подій, організованих недержавними організаціями, які, зокрема, працюють в цьому секторі в Україні.

Програма літньої школи включала в себе 40-годинний базовий курс мови їдиш, та лекційні семінари з єврейської історії. Про важливість базових знань мови їдиш, якою в Україні за деякими даними володіє наразі всього 0,01% українських євреїв⁵, для кожного дослідника єврейської історії в Україні згадувати, думаю, не потрібно. Цікавим є радше те, що в Україні наразі Центр міської історії видається одним з небагатьох місць, де можна отримати початкові знання цієї мови на професійному рівні. З більшості програм юдаїки в Україні ті, хто пропонують вивчення єврейських мов, пропонують вивчення івриту⁶. Вивчення мови їдиш на літній школі було особливо цікавим через інтеграцією мови в вивчення «їдишкайт»: курсу про культуру та історію мови та тих, хто творив та послуговувався нею. В курсах високопрофесійної та чарівної др. Йоанни Лисек (Вроцлавський університет) слухачі окрім того отримали введення як в специфіку традиційних єврейських звичаїв та культури, так і світської сучасної єврейської культури, з особливим акцентом на авангардній єврейській літературі та мистецтві, яке творилося на теренах сучасної України.

В семінарах д-ра Владіміра Левіна (Центр Єврейського мистецтва при Єврейському університеті в Єрусалимі), д-ра Семьона Голдіна (Центр російського та східно-європейського єврейства Л. Невзліна Єврейського університету в Єрусалимі) та к.і.н. Василя Расевича (Інститут Українознавства ім. Крип'якевича НАНУ) були дискутовані історія та становище єврейських громад в Австрійській, Австро-Угорській та Російській Імперіях (XVIII–XX ст.), та у національних державах Центрально-Східної Європи між двома світовими війнами. Окрему увагу було наділено змінам всередині цих громад в процесах модернізації та розвитку націоналізму в XIX–XX ст., темі, що викликала особливо багато дискусій серед слухачів школи. Цікавим був також курс професора Рівненського державного гуманітарного університету Максима Гона про основні тенденції українсько-єврейських взаємин на західноукраїнських землях у міжвоєнний час (1918–1939). Курс не оминув і болючих тем українсько-єврейських взаємин, як, наприклад колаборації та спроб деяких українських політичних сил знайти в тогочасній

Німеччині союзника задля відродження української державності. Михайло Тяглий (Український центр вивчення історії Голокосту, м. Київ) подав у своєму курсі нарис трагедії українського єврейства у контексті долі європейських євреїв. Особливо жвавими виявилися дискусії щодо пам'яті про Голокост в Україні та можливості зміни сучасного стану української культури пам'яті, де Голокосту поки не приділено достатньої уваги.

Загалом потрібно зазначити, що всі курси без винятку були змістовно дуже якісно та професійно наповненими. На цьому місті хотілося б все ж таки додати одну критичну ремарку: на жаль, якість сприйняття курсів поважних М. Гона та В. Расевича суттєво підважила їх методологія, яка, на жаль, віддзеркалила стан викладання на багатьох історичних факультетах України. Йдеться про формат лекцій, які іноді нагадують диктанти, і при всій повазі до лектора не залишають багато можливостей для студентів дискутувати повноцінно разом з доцентом, ставити запитання, та вдумуватись разом з лектором про тему та її контекст. В таких лекційних годинах не вистачає діалогового формату лекцій, на яких викладач – відкритий до студентів – не диктує, але дискутує і роздумує про тему разом зі студентами з залученням різних візуальних медіа. Все-таки було б добре мати однією з головних цілей таких семінарів – окрім подання матеріалу – навчання студентів контекстуалізації тем в історичному просторі, навчання ставити запитання та навчання рефлексії. Підкреслюю, що тут я говорю саме про методологію, і ні в якому разі не ставлю під питанням змістовну наповненість, яка мала високий рівень у всіх доцентів літньої школи.

Окремо хотілося б згадати позитивним словом декілька семінарних вечорів щодо – для української наукової молоді все ще практично відсутній – ноу-хау подання заявок на отримання наукових та дослідницьких грантів, складення мотиваційних листів та резюме. Не дивлячись на те, що всі це нібито знають, в процесі подань на літню школу організатори виявили велику прірву між невмінням сучасної наукової молоді себе контекстуалізувати в науковому міжнародному процесі та потрібними в цьому процесі навичкам – яким, до речі, ніхто в українських ВУЗах не навчає. Згадую це через очевидну недостачу інтеграції українських молодих істориків, зокрема дослідників Другої світової війни, мультикультурного простору, юдаїки та Голокосту в світовий дослідницький контекст. Тут потрібно окремо подякувати Ірині Мацевко, академічному координаторові школи та Центру та докторантці історичного факультету Гарвардського університету, Софії Грачовій, які підготували семінари на цю тему, та з уважністю поставилися до всіх питань слухачів.

Окрім семінарів студенти літньої школи брали участь у кіновечорах, відкритих дискусіях, екскурсіях до музеїв та місць, пов'язаних з єврейською історією Львова (таких, як наприклад миква, синагога «Якуб Гланзер Шуль»), та до місць, пов'язаних з єврейською громадою в містечках Галичини, які стали одним з найбільш вражаючих частин літньої школи. Підготовлені та проведені др. Владіміром Левіним, знаним професіоналом в області історичних реконструкційних студій синагог⁷ Галичини, Литви та Латвії дві надзвичайно цікаві поїздки провели слухачів літньої школи

⁵ Широких/Кершнер/Файнер. Маме-лошн. Посібник із вивчення мови їдиш. – Чернівці, 2007, с. 3.

⁶ Їдиш входив, наприклад, в різні часи в програми Міжнародного Солмоногового університету, але в більшості університетів, програми яких включають вивчення та дослідження юдаїки – а таких в Україні дуже небагато – їдишом не займаються. В Горлівському державному педагогічному інституті іноземних мов відбувається підготовка викладачів івриту, в новозаснованому в листопаді 2010 р. «Центрі юдаїки» при факультеті історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького державного університету з жовтня 2011 р. також відбувається навчання івриту та давнім єврейським текстам. Вивчення івриту проводиться також і зокрема в рамках междисциплінарної сертифікатної програми з юдаїки, яка існувала з 2003 року при історичному факультеті Національного університету «Києво-Могилянська академія». В 2012 році на основі цієї сертифікатної програми була заснована магістерська програма з юдаїки, в рамках якої передбачається, зокрема, і вивчення мови їдиш. Детальніше про сучасний стан юдаїки в Україні див. Подольський А. Єврейські студії в суверенній Україні: розвиток, тенденції, перспективи // *Відродження: Часопис з питань культури та освіти національних меншин України*, № 5, 1999 р., с. 19–25, а також Ліхачев В. Иудаика в Украине: временные трудности или системная ошибка // *Хадашот*, № 3 (179) травень, 2012 р., електронна версія: <http://hadashot.kiev.ua/old/Hadashot%2003-2012/Had%2006-03-2012.html>, дата останнього перегляду: 20.09.2012.

⁷ Бібліографію д-ра Владіміра Левіна можна знайти за посиланням: <http://cja.huji.ac.il>, дата останнього перегляду: 20.09.2012.

На лекції д-ра Семьона Голдіна

через старі, деколи закриті та закинуті синагоги та єврейські цвинтарі Бродів, Дубна, Острога, Жовкви, Великих Мостів, Белза, Сокаля та Радехов. Деякі місця ми разом з д-ром Левіним відвідували вперше. Найбільше вразила, мабуть, синагога в Острозі.

Особливим, а для деякого знаковим, виявилось знайомство слухачів школи з представниками єврейської громади

м. Львова. Зокрема, Борис Дорфман, відомий багатьом по його статтям та громадській діяльності, один з засновників газети «Шофар» та товариства єврейської культури ім. Шолома-Алейхема у Львові, наприкінці школи чи не щодня бував на семінарах та дивував всіх нас своєю пам'яттю та розповідями про повоєнний Львів, і навіть танцював з нами єврейські танці, яким нас у вільний час навчала слухачка минулої літньої школи, а наразі аспірантка історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка Ірина Замостяник.

Наприкінці хотілося б поздоровити Центр міської історії Центрально-Східної Європи з надзвичайно успішною третьою літньою школою «Єврейська історія та культура Центрально-Східної Європи XIX–XX ст.», та сказати велике «дякую» від імені всіх слухачів школи всім тим, хто долучився до її організації та проведення. Центр і надалі планує проводити літню школу, можливо, в трохи іншому форматі. Щиро бажаємо успіхів Центрові в цьому нелегкому, але такому важливому процесі — впливі на сприйняття української історії, як мультикультурної та зацікавленню до її вивчення та вивчення її єврейської складової серед молодих українських дослідників.

Олександра Бінерт, Фонд «Пам'ять, відповідальність та майбутнє», керівник програми (Берлін, Німеччина)

МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ ВИКЛАДАЧІВ

«ЧУЖОГО ГОРЯ НЕ БУВАЄ», АБО ПАМ'ЯТЬ ПРО ЕТНІЧНІ ТРАГЕДІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ

У 2012 р. побачила світ нова книга «Разом на одній землі. Історія України багатокультурна». За жанром — це навчальний посібник, укладений на основі історичних джерел і адресований старшокласникам.

Поява цієї книги пов'язана із реалізацією Всеукраїнською асоціацією викладачів історії та суспільних дисциплін «Нова Доба» у партнерстві з Європейською асоціацією викладачів історії «EUROCLIO» та за фінансової підтримки Європейського Союзу проекту «Історія України багатокультурна». Проект започатковано у 2010 р. Його основна мета полягала у підготовці навчальних матеріалів для школярів з полікультурної історії України. Проблема полікультурної історії була вибрана не випадково. По-перше, «EUROCLIO» вже має досвід реалізації подібних проектів на європейському просторі і теренах колишніх пострадянських республік та постсоціалістичних країн. По-друге, проблема полікультурності актуальна для сучасного суспільства в цілому, оскільки всі ми є свідками прискорених міграційних процесів, які ведуть до творення поліетнічних громад (в першу чергу це стосується європейського простору) і виникнення на цій основі низки міжетнічних проблем. Щоб жити разом у новому поліетнічно-

му середовищі, потрібно знати один-одного, оскільки це знання на сьогоднішній день залишається одним із інструментів розв'язання конфліктів, налагодження співпраці, розуміння і взаєморозуміння іншого одночасно як «чужого» і «свого». По-третє, сучасна Україна не лише активно долучається до поліетнічного європейського середовища і процесів та проблем, які виникають у ньому, але має минувшину, що засвідчує про її полікультурність. Упродовж останніх трьох тисячоліть українські терени стали місцем потужних рухів народів із сходу на захід, півночі на південь і навпаки, які в решті-решт і сформували ту поліетнічну палітру, що дісталася нам у спадок. У змісті шкільної історії України повинна б мати місце і минувшина та сьогодення тих, хто жив і живе поруч із нами, українцями, які склали і складають більшість.

На основі вищезгаданого посібника одним із авторів (В. Мисан) укладено спецкурс «Полікультурна історія України», програму якого вдруковано у часописі «Історія у сучасній школі» (2012, № 5, с. 27–31). До програми спецкурсу включено п'ять тем: *Тема 1. Міграційні процеси в історії України; Тема 2. Місто як перетин культур і цивілізацій; Тема 3. Релігійне багатоманіття в історії України; Тема 4. Співпраця та конфлікти як форма історичного співіснування; Тема 5. Ідентичність та вибір людини в умовах полікультурного суспільства.* Особливості організації навчальної діяльності за спецкурсом «Полікультурна історія України» обумовлені базовими

принципами та структурою самих матеріалів. Зміст кожного розділу розкривається за допомогою окремих тем і підібраних до них ключових запитань.

Загалом посібник «Разом на одній землі. Історія України багатокультурна» багато у чому нагадує видання «Історія епохи очима людини. Україна та Європа 1900–1939 рр. 10 клас» (2004 р.). Перш за все тим, що він належить до навчальної літератури, де відсутній традиційний авторський текст, окрім системи запитань, завдань, коротких коментарів, які покликані організувати учнівське дослідження. Однак, у посібнику є чимало нового. Так домінуючим змістовим принципом обрано тематично-проблемний. Це означає, що всі матеріали укладені за тематичними розділами, які поділяються на окремі теми-проблеми. Матеріал у параграфах має специфічну блокову структуру. Кожен із блоків складається з невеликої кількості джерел, до якої підібрані запитання і завдання. До кожного параграфа підібране ключове запитання і виділені основні поняття та ідеї. Виконання завдань у блоках — своєрідний шлях до відповіді на ключове запитання.

У посібнику, як на наш погляд, досить широко подана історія євреїв в Україні: заселення українських земель; ведення господарства; участь у політичному житті; збереження мови і дотримання традицій; взаємовідносини з іншими етнічними групами; конфлікти, непорозуміння; трагедії початку і середини ХХ ст. тощо. До третього розділу посібника, який має назву «Як ми жили разом. Співіснування (повага, дружба та конфлікти) в історії України» включено параграф про дві етнічні трагедії на українських теренах часів Другої світової війни — Голокост та Пораймос. Здавалося б, чи варто в одному параграфі висвітлювати етноциди, які відрізняються своїми масштабами і чисельністю жертв. Варто, адже як вже засвідчує назва самого параграфа — «Чужого горя не буває...», трагедія завжди залишається трагедією, незважаючи на те, скільки людей попали в її орбіту, хто вони і до якої соціальної або етнічної групи належать. Певна річ, що масштаби трагедії єврейського народу перевищують масштаби трагедії ромів. Однак, в обох трагедіях є чимало спільного. І саме це спільне дозволяє розкрити істинне обличчя нацизму як людиноненависницьке, що ґрунтується на расизмі. Для расистської ідеології характерним є твердження про існування вищих рас, які мають право на життя і право на зверхність над іншими расами, що повинні бути знищені, або ж перетворені на рабів з такою системою обмежень, яка рано або пізно приведе до повної їх ліквідації. І хоча прогресивне людство, міжнародні організації засуджують расизм, однак, це не означає, що він зник і у сучасному суспільстві відсутні його прояви. Боротися з проявами сучасного расизму варто і за допомогою освітніх програм, розкриваючи зміст подій минулого, їх масштаби та наслідки. Історія Голокосту і Пораймосу також можуть послужитися у цій справі.

У будь-якій етнічній трагедії поруч з катями і жертвами завжди були й треті особи. Умовно їх можна назвати «спостерігачі». При зміні життєвої ситуації у будь-який момент вони могли опинитися у ролі перших або других осіб (катів або жертв). Відомо, що життєві «ролі» супроводжуються вибором. Він може бути різним і, як правило, обумовлений багатьма чинниками. Що ж заставляє людей здійснювати свій вибір? Яким він може бути і від чого залежить? Що впливає на вибір людини у суттєво змінених

умовах життя? А якщо людина живе в умовах війни, що тоді впливає на її вибір? Що спонукає людину відмежовуватися від свого сусіда — представника іншої етнічної групи, або навпаки — допомагати йому під загрозою власному життю і своїй родині?

Сучасну молодь, яка про страшні лихоліття ХХ ст. знає лише з інформаційних джерел, важливо навчити розуміти причини і зміст трагедій, щоб не допустити їх появи у майбутньому. Власне на таке розуміння і спрямовані матеріали параграфа «Чужого горя не буває: людський вибір під час Голокосту і Пораймосу». Параграф розпочинається ключовим запитанням: Чим обумовлений вибір людини в умовах реалізації політики нацизму? Серед основних понять виділені: геноцид, гетто, Голокост, нацизм, Пораймос. Більшість із цих понять розтлумачені в словнику. Матеріали параграфа подані окремими блоками, які дозволяють встановити наступне: а) спільне у долі євреїв та ромів в роки Другої світової війни; б) проаналізувати людиноненависницькі засоби та методи, заборони та обмеження, що використовувалися нацистами проти етнічних груп; в) дізнатися як в умовах війни представники різних етнічних груп здійснювали свій вибір у відносинах з євреями та ромами, проаналізувати цей вибір і зрозуміти, чому він був різним; г) зрозуміти, чому під страхом покарань та фізичного знищення, багатьом жертвам допомагали, рятували їх (особливо це стосується порятунку євреїв), будучи представниками інших етнічних, соціальних груп, віросповідання; д) к сучасники зберігають пам'ять минулих трагедій, якою ця пам'ять може бути, чому у ній мають місце прояви вандалізму і святотатства. Це далеко не повний перелік тих проблем, запитань, які з'ясують учні в ході опрацювання матеріалів параграфа.

У кожному із блоків підібрані джерела, які дозволяють із різних кутів спостереження, різних перспектив оцінити ту або іншу ситуацію, проаналізувати її тощо. Наприклад, у одному із блоків параграфа використано фотодокументи «Німецький солдат спостерігає, як українці тягнуть єврея вниз вулицею Львова. Липень 1941 р.» і «Євреїв змушують мити бруківку під наглядом місцевого населення. Липень 1941 р.», в іншому — свідчення Василя Вальдмана та Марії Гуц про допомогу українців євреям. Маємо приклади різних ставлень: а) у першому випадку представники місцевого населення допомагають окупантам і у такий спосіб через свій вибір діють як кати; б) другий випадок — приклад невторчання, кепкування, підтримування нетерпимості до інших; в) третій приклад — допомога, порятунок жертв, іноді під ризиком стати самим жертвами. У матеріалах параграфу є документи, які засвідчують про взаємодопомогу на конфесійному рівні. Це стосується переховування євреїв греко-католиками та прийняття у християнство. Наведемо як приклад один із фрагментів параграфа «Чужого горя не буває...».

Завдання. Як священники різних конфесій допомагали євреям (Джерела 16–18)? Чому однією із форм порятунку євреїв було обрано хрещення? Наскільки переховування євреїв у митрополічій резиденції було безпечним (Джерело 18)? Яким ризикам піддавав себе та ченців митрополит Андрей Шептицький?

Джерело 16. Погляд дослідника. Самвел Азізян

(...) однією з форм допомоги вірменських священників єврейським родинам, крім прямого переховування, було хрещення євреїв. Вікарій львівської архієпископії Діонісій Каєтанович, за даними львівського гестапо, власноруч видавав євреям вірменські метрики. (...) Хрещення й видача вірменськими священниками євреям християнських метрик були справою не примусовою, а суто добровільною. Можна навести багато прикладів, коли під час окупації християнські метрики врятували життя єврейським родинам. Наприклад, у палаці львівського римо-католицького митрополита Твардовського за документами на прізвище вірменського архієпископа Теодоровича легально жила єврейська родина відомого львівського лікаря професора В. Ельнера. Їхні документи виписав капітульний вікарій львівської Вірмено-католицької церкви Діонісій Каєтанович.

Азізян С. Галицькі вірмени і Голокост: постановка проблеми // Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі. — 2009. — № 1 (5). — С. 60–69.

Джерело 17. Із реєстраційної книги.

Ім'я батька й матері та прізвище: Іосиф, син Мордока і Хлари Дубчак, охрещений з заміною ім'я «Константин».

Дата народження: 1887 р. 10/12.

Де народився: В. м. Томашполі Подольської округи.

Адреса в хвилині прийняття хрещення: М. Луцьк.

Заулок: Мильний, 8.

Дата хрещення: 24-го серпня.

8–1941 р.

Примітка: Ціла родина Дубчаків охрещена згідно резолюції єпископа Полікарпа з дня 18.08.1941 р.

Джерело 18.

Свідчення очевидця. Рабин Давид Кахане.

(...) я одержав притулок у бібліотеці митрополита Чернець, що прислужував митрополитові, тричі на день

принесив мені їжу. Моя їжа складалася, головним чином, з хліба та овочів, а іноді я одержував варене яйце або склянку молока. Все це приносили не з кухні, тому що моє перебування в палаці трималося в таємниці. Про мене, крім митрополита, знали лише дві особи: цей чернець і секретар митрополита, священник Грицай. Останній, розумна і добра людина, був дуже прихильний до мене, дуже тепло ставився до євреїв і щиро їм співчував.

На другий день свого перебування в палаці я удостоївся візиту ігумена Кліментія Шептицького (...) Мою дружину забезпечили надійними українськими документами і вона працює в місті, а дитину влаштували в дитячий будинок (...) Я бачив, що він глибоко розуміє невимовну трагедію мою і мого народу і щиро нам співчуває, сприймаючи наші муки, як свої власні. Якимось він мені пообіцяв, від свого імені і від імені митрополита, зробити все можливе, щоб врятувати єврейських дітей. «Але я повинен сказати, — додав він, — що це дуже важке завдання. Не кожен здатен піднятися до того, щоб ризикувати своїм життям заради порятунку єврея. Не кождий готовий до такого вчинку. Дівчаток рятувати легше, ніж хлопчиків. Митрополит розіслав інструкції деяким священникам у повітових містах, як рятувати дітей і куди їх приводити, але я не можу назвати імена цих людей ... з міркувань безпеки».

Щоденник львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане. — К.: Дух і Літера, 2003. — С. 164.

Завершують параграф матеріали, що присвячені увіковіченню пам'яті трагедій євреїв та ромів. Останній блок — своєрідний заклик до сучасної молоді і нагадування про те, що чужого горя не буває, горе немає національного обличчя, якщо ми живемо поруч, розуміємо, поважаємо одного і прагнемо й надалі жити разом.

Віктор Мисан, к.пед.н., доцент,

Заслужений учитель України, завідувач кафедри всесвітньої історії та методики викладання суспільних дисциплін Міжнародного економіко-гуманітарного університету (м. Рівне)

НОВІ ВИДАННЯ ЦЕНТРУ

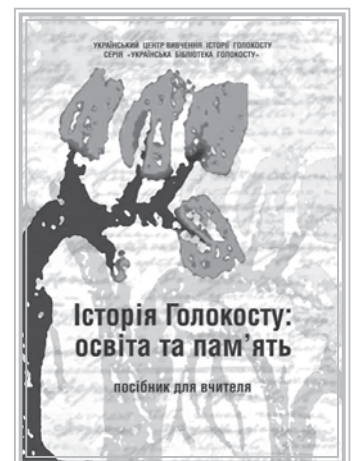
Історія Голокосту: освіта та пам'ять. Посібник для вчителя. — К.: Український центр вивчення історії Голокосту, 2012. — 124 с. ISBN 978–966–2214–12–7

Посібник для вчителя «Історія Голокосту: освіта та пам'ять» — це матеріали, які стали частиною освітніх заходів проекту «Захист та меморіалізація місць масових поховань євреїв України періоду Другої світової війни».

Посібник має на меті зосередити увагу вчителів на використанні джерел місцевої історії, проблемному підході до викладання і виховання учнів на уроках з історії Голокосту та під час проведення позакласних заходів із вшанування пам'яті про загиблих співгромадян.

Посібник містить короткі методичні рекомендації, плани занять, списки наукової, навчально-методичної літератури та Інтернет-ресурсів.

Видання здійснено за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини.

Голокост і сучасність. Студії в Україні і світі: науковий часопис. — 2011. — № 2 (10). — 224 с.

ЗМІСТ

- ВІД РЕДАКЦІЇ
- ДОСЛІДЖЕННЯ

Анна Вилегала

(Не)пам'ять на руїнах. Загибель євреїв Жовкви у свідомості сучасних мешканців міста.

Юрій Радченко

«Його чоботи та есесівська форма були забризкані кров'ю...»: таємна польова поліція, поліція безпеки та СД, допоміжна поліція у терорі щодо євреїв Харкова (1941–1943 рр.).

Айше Эмирова

Песня о расстреле крымчаков.

- ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА

Відеосвідчення Праведниці народів світу Марії Мосійчук як джерело вивчення Катастрофи та місцевої історії (Публікація Романа Михальчука)

- РЕЦЕНЗІЇ

Александр Гогун

Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою / Автор. перекл. з англ. Т. Цимбал. — Київ: Критика, 2011. — 455 с.

Ігор Нікульча

Забутый агрессор: Румынская оккупация Молдавии и Транснистрии / Сост. А.Р. Дюков. — М.: Фонд «Историческая память», 2010. — 168 с.

Юрій Радченко

Трепачева О. Оккупационный режим и еврейское население Днепропетровщины 1941–1943 гг. Дисс. на соискание науч. степени канд. истор. наук по спец. 07.00.01 (история Украины). — Днепропетровск, 2010. — 215 с.

Евгений Розенблат

Винница Г. Р. Холокост на оккупированной территории Восточной Беларуси в 1941–1944 годах. — Минск: Ковчег, 2011. — 362 с.

- ОГЛЯД НОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Оксана Винник

Lipstadt, Deborah. The Eichmann Trial. — New York: Nextbook, Schocken, 2011. — 272 p.

- БІБЛІОГРАФІЯ

- SUMMARIES

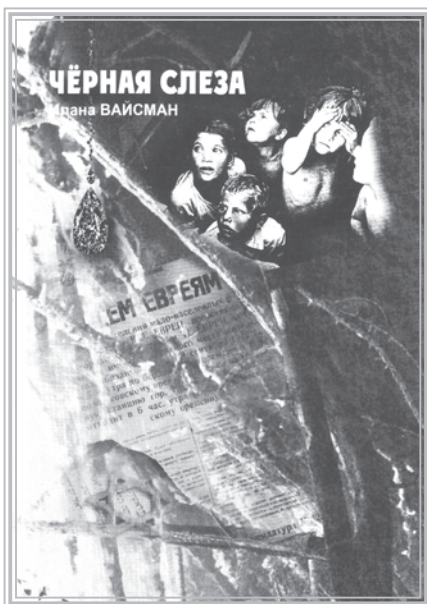
- ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- АВТОРАМ

ОГЛЯД НОВИХ ВИДАНЬ

Вайсман, Илана. Черная слеза. Документальный роман. — Ришон ле-Цион: MeDial, 2010 — 369 с.

Автор книги «Черная слеза» — Илана Вайсман. Она родилась в городе Белая Церковь Киевской области. В 1991 году с семьей переехала в Израиль. С 1996 года — член Союза писателей Израиля. На новой родине вышли в свет ее поэтические сборники и автобиографическая повесть. Илана Вайсман умерла в 2009 году.

Она была инвалидом с детства, была практически полностью парализованной. Последнюю книгу в своей жизни «Черная слеза» Илана писала, стуча карандашом по клавиатуре, поскольку пальцы уже практически не разгибались.

«Черная слеза» посвящена событиям Второй мировой войны и проблематике Холокоста. К изданию ее подготовила сестра автора — Гила Ятковски, она же написала предисловия к книге. Огромную помощь в издании книги оказали друзья. «Черная слеза» вышла недавно, однако уже нашла достойное место в ряде просветительских и научных центрах многих стран мира.

Книга «Черная слеза» посвящена родителям Иланы и Гилы и написана на основе воспоминаний свидетелей. В основу повествования легли устные беседы Иланы с матерью. Это семейная хроника про детские годы родителей автора во времена Катастрофы. Во время презентации книги в Израиле прозвучала фраза, что это «пример культуры памяти» второго поколения, детей тех, кто пережил Холокост. Это глубокое осознание дочери судьбы своих родителей и всего еврей-

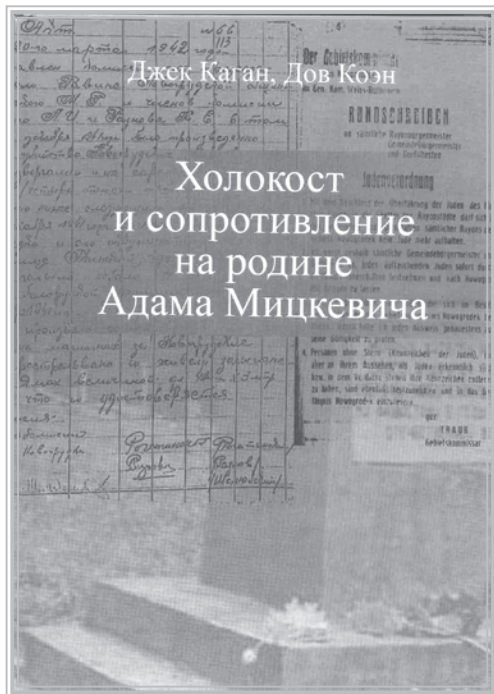
ского народа. Книга затрагивает вопросы антисемитизма и межнациональных взаимоотношений, с которыми сталкиваются дети, подростки, и при этом пытаются понять, почему же такие явления происходят в обществе. Две сюжетные линии романа тянутся параллельно, и только в конце произведения мы видим, как соединяются судьбы героев романа. В книге есть многое, что пережили родные. Это эвакуация и бомбежки, депортация, и гетто, голод и смерть родных. Все очень достоверно и правдиво, тонко подмечено в деталях. Например, описания политики, проводимой в Советском Союзе по отношению к своим же гражданам. При этом общий характер книги жизнеутверждающий. Легкий для восприятия стиль письма позволит не только взрослому читателю, но также и подросткам на примере еще одной семьи понять и осмыслить трагедию Холокоста.

Светлана Занько, учитель истории высшей категории,
Белоцерковская гимназия № 2
г. Белая Церковь

НОВИНИ БІБЛІОТЕКИ ЦЕНТРУ

Каган, Джек; Коэн, Дов. Холокост и сопротивление на родине Адама Мицкевича / Пер. с англ. Тамары Вершицкой. — М.: Возвращение, 2011. — 344 с.

Книга Джека Кагана и Дова Коэна, вышедшая в 1998 г. в издательстве Vallentine Mitchell в Великобритании, открыла до тех пор мало кому известную трагедию евреев на Новогрудчине в годы нацистской оккупации. Рассказав свою правду о войне, Дж. Каган и Д. Коэн впервые столь подробно представили два выдающихся примера сопротивления евреев, которые не имеют аналога в истории оккупированной Европы. В последующие годы Дж. Каган приложил немало усилий для того, чтобы история уникального побега 250-ти узников Новогрудского гетто через построенный ими туннель и история еврейского семейного партизанского отряда братьев Бельских, благодаря которому более 1200 евреев остались живы, стали известны во всем мире.

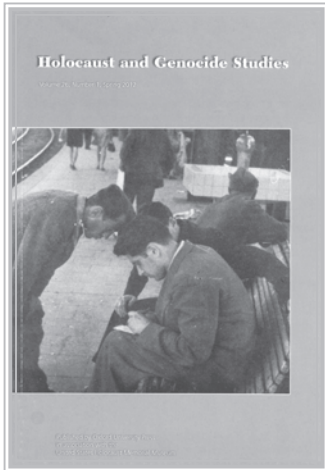
Спасенная жизнь: Жизнь и выживание в минском гетто (Пособие для учителей при проведении факультатива «Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны)». — Минск: Лима-риус, 2010. — 100 с.

Материалы учебного пособия для учителей представлены в форме исторического повествования о культуре памяти о Холокосте в Беларуси. В качестве методического материала

даны интервью с бывшими узниками минского гетто и Праведниками народов мира, которые живут в Беларуси. В приложении — документальные свидетельства, личные документы и материалы, фотографии, глоссарий, список литературы. Как отмечают во введении составители, «долгие годы люди в Германии не умели скорбеть и сопереживать. Они стремились забыть и вытеснить из памяти то, что они пережили и сделали. Это продолжалось почти 40 лет, пока не воцарился новый образ мыслей. Все больше немцев осознавало, что «поражение было одновременно освобождением»...что [в преступлениях и войне] участвовал весь народ, а не только кадровые военные и полиция. ... Сегодня мы понимаем, что эта работа по сохранению памяти о войне продвинула наше общество вперед. Мы стали не слабее, а более чуткими и сильными благодаря осознанию того, что многие были виновны, что большинство просто наблюдало. ... Если мы будем помнить об этом, то сможем работать ради нашего лучшего будущего». Книга подготовлена Минским международным образовательным центром им. Йоханнеса Рау и Дортмундским международным образовательным центром в рамках деятельности Исторической мастерской ММОЦ им. Йоханнеса Рау в Минске.

Holocaust and Genocide Studies. — 2012. — Vol. 26, Number 1 (Spring).

Библиотека Центра пополнилась свежим выпуском академического журнала «Исследования истории Холокоста и геноцида», который выходит в издательстве Оксфордского университета совместно с Центром изучения Холокоста Мемориального музея Холокоста в Вашингтоне (США). Данный выпуск представляет особый интерес, так как посвящен истории Холокоста на оккупированных территориях Советского Союза. Статьи журнала проливают свет на политические и юридические последствия Холокоста, вопросы исторической памяти и увековечения памяти жертв, сталинской имперской политики, а также малоизученным вопросам эвакуации и возвращения евреев на прежние места жительства. В выпуск включены исследовательские статьи следующих авторов:

- *Алцкан, Вадим.* На другом берегу реки: д-р Адольф Гершман и гетто в Жмеринке, 1941–1944;
- *Рудлинг, Пер Андерс.* Хатынская трагедия в Белоруссии: новый взгляд на историческое событие;
- *Каганович, Альберт.* Большая политика Сталина, возвращение евреев-беженцев в Польшу и миграция их затем в Палестину, 1944–1946;
- *Дубсон, Вадим.* К созданию центральной базы данных имен эвакуированных советских евреев для изучения Холокоста на оккупированной советской территории;
- *Максудов, Сергей.* Документация по эвакуации и воспоминания как источник для изучения потерь среди советских евреев во время Второй мировой войны.

В данном номере журнала также размещены двенадцать научных рецензий на недавно вышедшие исследовательские работы по различным аспектам истории Холокоста.

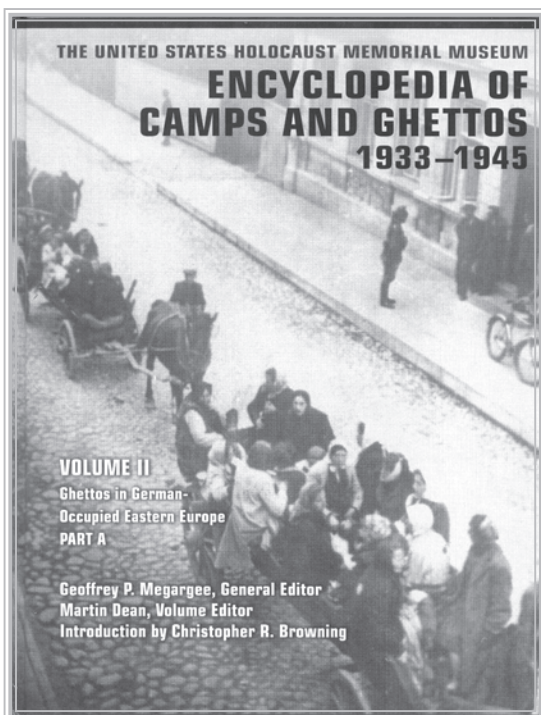
Гальперина, Римма. Как это было. Выживание. Жизнь. Надежда. — Минск: И.П. Логвинов, 2012. — 234 с.

В книге содержатся свидетельские показания и мемуарные материалы бывшей узницы Доманевского гетто. Римма Гальперина изложила историю своей семьи с довоенного времени, написала о страданиях родных и близких в гетто Доманевки, о послевоенном этапе жизни в Белоруссии. В центре авторских рассуждений — мосты взаимопонимания между поколениями и ранее непримиримыми народами и государствами. Как отмечает автор во введении к своей книге, «О чем она? Об увиденном, пережитом, настоящем и будущем, о друзьях и врагах, о радости и печали. Все в жизни смешалось, а время неумолимо забирает последние свидетельства. Память должна остаться. В этом мой долг. Жизнь моего народа, семьи, родных и близких так понятны и близки. Наверное, мой рассказ о настоящем, о нас с Вами».

Encyclopedia of camps and ghettos, 1933–1945. — Volume 2: Ghettos in German-Occupied Eastern Europe. Parts A, B / Geoffrey P. Megargee, General Editor; Martin Dean, Volume Editor, introduction by Christopher R. Browning. — Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, in association with the United States Holocaust Memorial Museum, 2012.

Библиотека Центра получила фундаментальный труд, изданный под эгидой Мемориального музея Холокоста в Вашингтоне (США). Это второй том «Энциклопедии лагерей и гетто», существовавших в Европе в период нацистского господства. Том состоит из двух книг. Данный труд — часть более масштабного семитомного проекта Музея Холокоста, который имеет своей целью осветить историю более чем 20 000 лагерей и гетто, созданных нацистами и их союзниками на широком географическом пространстве: от Норвегии до Северной Африки и от Франции до СССР. Особенно данный том интересен тем, что содержит наиболее полные на сегодняшний день сведения о различных типах лагерей и еврейских гетто на территории современной Украины: в дистрикте «Галиция», генеральных округах «Волынь-Подолье», «Житомир», «Киев», «Николаев» и «Днепропетровск» Рейхскомиссариата «Украина», а также в областях Восточной Украины и в Крыму, находившихся в зоне под управлением Вермахта.

ОГОЛОШЕННЯ

СТИПЕНДІАЛЬНА ПРОГРАМА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ
ІНФРАСТРУКТУРИ ДОСЛІДЖЕНЬ ГОЛОКОСТУ НА 2013 р.EUROPEAN HOLOCAUST
RESEARCH INFRASTRUCTURE

Стипендіальна програма Європейської асоціації інфраструктури дослідження Голокосту (*European Holocaust Research Infrastructure*, EHRI) має на меті підтримку та заохочення досліджень Голокосту шляхом забезпечення міжнародного доступу до колекцій документів провідних архівів, пов'язаних з темою Голокосту. Підтримка буде надаватись переважно дослідникам та молодим ученим, особливо кандидатам наук з обмеженим доступом до інформації. Заявки від кандидатів з Центральної та Східної Європи особливо вітаються.

Стипендії на конкурсній основі пропонуються наступними партнерами EHRI (кожна інституція пропонує дві стипендії):

- Інститут воєнної документації (NIOD), Амстердам, Нідерланди.
- Єврейський музей Праги, Чехія.
- Інститут сучасної історії, Мюнхен, Німеччина.
- Музей «Яд Вашем», Єрусалим, Ізраїль.
- «Меморіал Шоа» — Музей, Центр сучасної єврейської документації, Париж, Франція (пропонує чотири стипендії).

Стипендії EHRI включають витрати за проживання і проїзд до інституції, що запрошує, і назад. Стипендіати відповідальні за відкриття візи, якщо це необхідно. Стипендіати отримають доступ до дослідницької інфраструктури вищезазначених партнерів EHRI. Середній термін перебування складає 4 тижні, проте стипендіат може його продовжити за власний кошт, попередньо узгодивши це з приймаючою організацією, та відповідно до терміну дії візи. Стипендіат проводитиме 3 дні на тиждень в інституції, яка його прийматиме, задля виконання дослідження в рамках свого проекту. Дослідження в інших інституціях, що знаходяться неподалік від приймаючої організації, вітаються. Стипендії фінансуються Європейським Союзом.

Заявка та додатки мають бути заповнені англійською чи німецькою мовою. Заявка повинна включати такі документи:

- Заповнений бланк заявки.
- Резюме (до 2 сторінок).
- Розгорнутий опис (4–5 сторінок, 1,250–1,500 слів) проекту по темі Голокосту (включаючи ідею створення проекту та його можливі наслідки), який має бути реалізований протягом терміну дії стипендії. Також необхідно вказати причини, по яким кандидат вибирає ту чи іншу організацію задля здійснення свого проекту згідно з його темою.
- Рекомендаційний лист професора або наукового співробітника, який ознайомився з роботою конкурсанта. Цей лист має включати оцінку дослідження, а також загальну якість роботи кандидата. Рекомендаційний лист може бути відправлений безпосередньо особою, що його написала, або електронною поштою (з підписом і фірмовим бланком референта), як додаток до заявки. Рекомендаційний лист має бути відправлений до кінцевого терміну подачі заявок.
- В бланку заявки кандидат повинен також вказати і другого референта. EHRI може напряму зв'язатися з цією особою.

Всі документи заявки можуть бути відправлені електронною поштою, як додаток у форматі DOC або PDF на адресу bennett@ifz-muenchen.de. Просимо відправляти всі документи одразу.

Кінцевий термін подачі заявки — **30 вересня 2012 р.** Рішення стосовно переможців будуть оголошені до грудня 2012 р.

Більше інформації про партнерів EHRI та відповідних досліджень по темі Голокосту в їх містах шукайте за посиланням http://www.ehri-project.eu/drupal/webfm_send/138

Бланк заявки для участі стипендіальній програмі від ЄАІДГ(EHRI) дивіться тут:

http://www.ehri-project.eu/drupal/webfm_send/139

* * *

Кафедра всеобщей истории исторического факультета Брестского государственного университета имени А.С. Пушкина проводит 7–8 декабря 2012 г. международную научно-практическую конференцию

НАЦИСТСКАЯ ПОЛИТИКА ГЕНОЦИДА НА ОККУПИРОВАННЫХ ТЕРРИТОРИЯХ СССР

Проблемное поле конференции:

1. *Историография и источники. Проблемы терминологии.*
2. *Геноцид еврейского населения.*
3. *Уничтожение советских военнопленных и гражданского населения.*
4. *Проблема «остарбайтеров», беженцев. Демографические последствия нацистской политики геноцида.*
5. *Коллаборационизм и геноцид.*
6. *Геноцид в исторической памяти.*

Желающим принять участие в работе конференции необходимо послать заявку и текст материалов (в бумажном и электронном виде) по адресу оргкомитета или переслать по электронной почте до **5 ноября 2012 г.** С иностранных участников оргвзнос в размере 150 тыс. белорусских рублей принимается по прибытию на конференцию.

Оргкомитет оставляет за собой право отбора текстов докладов для публикации. Приоритет отдается статьям теоретической (дискуссионной) направленности, а также статьям, основанным преимущественно на архивных источниках.

Рабочие языки конференции: русский.

ПРИГЛАШЕНИЕ НА КОНФЕРЕНЦИЮ БУДЕТ ВЫСЛАНО ДОПОЛНИТЕЛЬНО!

Требования к оформлению материалов:

Материалы докладов объемом до 1 печатного листа формата А4 должны быть набраны в редакторе Word (версия не ниже 6,0) для Windows. (название файла — фамилия автора латинскими буквами). Шрифт — Times New Roman, размер — 14 pt. Поля: верхнее — 35 мм, левое, нижнее, правое — 25 мм. Абзац — 1 см. Интервал — одинарный. Номера страниц не проставляются.

Макроэлементы текста: 1) УДК; 2) далее без пробела инициалы и фамилия автора (полужирный шрифт); 3) далее в скобках — страна, сокращенное название учреждения; 4) через интервал — прописными буквами пишется название работы (не более двух строк, жирным шрифтом); 5) текст научной статьи подается с обязательным форматированием по ширине и без переносов; 6) ссылки на источники подаются в тексте цифрами в квадратных скобках [2, с. 35]; 7) сведения о каждом источнике необходимо печатать согласно ГОСТ 7.1, слово «литература» не пишется. К статье обязательно прилагается резюме (summary) на английском и русском языке.

Статьи, оформленные без соблюдения требований, не рассматриваются и обратно не высылаются.

Справки:

Секретариат конференции: Кравчук Наталья Ивановна

genhist@brsu.brest.by

rozen-j@list.ru (Е.С. Розенблат)

Тел. +375-0162-20-85-09 (раб.)

Адрес оргкомитета:

224016, г. Брест, бульвар Космонавтов, 21, УО «БрГУ имени А.С. Пушкина» (ауд. 530).

АНОНС НАСТУПНОГО НОМЕРУ

- Міжнародний семінар з проблем викладання історії Голокосту в Європі (Зальцбург, червень-липень, 2012 р.).
- Міжнародний проект «Захист та меморіалізація місць масових поховань євреїв України в роки Другої світової війни».
- Продовження дослідницького та освітнього проекту «Підготовка та видання збірки документів та матеріалів про геноцид ромів (циган) в добу німецької окупації України (1941–1944)».
- Науковий семінар-подорож з історії євреїв України та історії Голокосту для викладачів історії та суспільних дисциплін зі Швеції (Львів, липень-серпень, 2012 р.).
- Науково-методичний семінар для вчителів історії, викладачів університетів та студентів в Музеї «Будинок Ванзейської конференції» (Берлін, вересень, 2012)
- Спільний проект УЦВІГ та ЄАЄК «Толерантність — уроки Голокосту». Семінари в Мінську, Кишиневі та Бакурані
- Науково-методичний семінар в «Меморіалі Шоа» (Париж, жовтень, 2012)
- Навчально-методичний семінар для вчителів в Меморіалі «Яд Вашем» (Єрусалим, 2012)
- Нові видання Центру. Новини бібліотеки Центру.

Адреса редакції:

Український центр
вивчення історії Голокосту
вул. Кутузова, 8, кім. 109
01011, Київ-11, Україна
Тел./факс: +38 (044) 285-90-30

Редакційна колегія:

Анатолій Подольський
Михайло Тяглий
Верстка: *Руслан Руденко*

Видруковано в ДГВПП

«Зовнішторгвидав України»

Адреса:

м. Київ, вул. Воровського, 22,

Тел.: +38 (044) 234-33-04

Наклад: 1000 примірників

<http://www.holocaust.kiev.ua>, e-mail: uhcenter@holocaust.kiev.ua

Випуск було підготовлено завдяки підтримці програми «МАТРА-КАП» Посольства Королівства Нідерландів